

Pregledni naučni rad

Primljeno 25. 5. 2019, prihvaćeno za objavljivanje 19. 9. 2019.

Prof. dr. sc. Dževad Šošić

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
dzevdo69@gmail.com

RAZUMIJEVANJE OSNOVNE TERMINOLOGIJE TEDŽVIDA

Sažetak

Precizno primjenjivati izgovor kur'anskih harfova, dužina, idgāma i sl. svakako je pitanje vještine u tilāvetu, a vještine nema bez sistematičnog rada i vježbanja. Praktična, zvukovna strana učenja Kur'ana samo je jedan segment tedžvida, tj. njegova umjetnička dimenzija. Međutim, kada kažemo 'ilm et-tedžvīd, tada govorimo o kur'anskoj nauci koja, kao i svaka druga nauka, ima svoju teoriju, problematiku kojom se bavi, terminologiju i metodologiju. Stoga je pogrešno percipirati tedžvidsku nauku samo kao melodično učenje kur'anskog teksta, ili je svoditi na uvježbavanje izgovora kur'anskih riječi i korigiranje realizacije tedžvidskih pravila. Još je osjetljivije pitanje percepcije pojma tedžvīd kada dođe u korelaciju s pojmom kirā'eti.

Imajući u vidu poteškoće u razumijevanju predmeta kojim se bavi tedžvidska i kiraetska nauka te manjkavosti u razumijevanju osnovnih terminoloških pojmova tih dviju kur'anskih disciplina, ovaj rad ima za cilj da pomogne u rasvjetljavanju spomenute problematike.

Ključne riječi: Kur'an, tedžvīd, kirāet, usūl, ferš, tefsīr, tertīl, rivājet, vedžh, tarīk.

Uvod

Učenje Kur'ana je svakodnevica svakog muslimana i muslimanke. Učiti Kur'an, poučavati Kur'anu, promišljati, otkrivati i tumačiti značenje kur'anskih ajeta smatra se najvrednijim vidom ibadeta u islamu. Može se kazati da je elementarna obaveza muslimana da, prema svojim mogućnostima, nauče kur'ansko pismo, izgovor kur'anskih harfova i riječi, a u kasnijoj fazi i

primjenu tedžvidskih pravila. Međutim, teorijsko, metodološko i praktično bavljenje osobenostima i normama učenja Kur'ana pripada ulemi i stručnjacima.

Kur'an je objavljen u formi govora, odnosno u formi specifičnog citiranja označenog pojmom *kirā'et* ili *tilāvet*. Njegov tekst je pomno zapisivan i pamćen u duhu kur'anskog ajeta: *Mi smo, zaista, Kur'an objavili i Mi ćemo nad njim bdjeti* (El-Hidžr, 9). Poslanik, s.a.v.s., dostavio je Objavu svome ummetu prema uputstvima meleka Džibrila i na način koji je Uzvišeni Allah odredio. Sastavne komponente Kur'ana koje su pratile njegov izgovor bile su *tedžvīd* i *kirā'eti*. Ashabi su izravno od Poslanika, s.a.v.s., preuzimali sve finese primjene *tedžvīda* i različitosti čitanja pojedinih kur'anskih riječi, čiji legalitet i legitimitet potvrđuje poznati hadis o sedam harfova (Qaṭṭān, bez godine izdanja: 19-21). U periodu poslanstva nije bilo potrebe za ustanovljavanjem načela i normi učenja Kur'ana budući da su ashabi dobro poznavali svoj jezik i da prirodnost arapskog govornog jezika nije bila ničim ugrožena. Širenjem islamske države i miješanjem Arapa sa stranim elementom pojavile su se greške u govoru i jezičke devijacije, što se počelo prenositi na izgovor kur'anskog teksta. Bilo je neophodno ustanoviti tedžvidska pravila učenja Kur'ana i sačuvati autentične kiraetske forme.

Prvi korak u tom pravcu napravio je Ebu Esved ed-Du'eli (umro 69. h. g.) inoviranjem znakova za kur'anske vokale, te se zbog toga smatra začetnikom tedžvidske nauke. Kasnije su na planu razvoja i usavršavanja kur'anskog pisma dali svoj doprinos Nasr b. Asim el-Lejsi (umro pred kraj prvog stoljeća po Hidžri) i Jahjā b. Ja'mer (umro 90. h. g.), uvođenjem diakritičkih znakova (Hanadāvi, 1410: 31). Konačnu reorganizaciju znakova za vokale i uvođenje znakova za tedžvidska pravila u mushafski tekst uradio je poznati arapski jezikoslovac Halīl b. Ahmed el-Ferāhidi (umro 175. h. g.) (Qaṭṭān, bez godine izdanja: 144). Stupanjem na scenu kiraetskih imama i njihovih ravija, čijim imenima su označene autentične kiraetske predaje, dolazi do kreiranja stručne terminologije, a time i do sistematizacije i standardizacije tedžvidske i kiraetske nauke. Od drugog stoljeća po Hidžri pa nadalje kroz povijest napisana su brojna djela iz *tedžvīda* i *kirā'eta*, zasnovana na različitim metodološkim pristupima, ali s jasno

utvrđenom tematikom, definiranim pojmovnim instrumentarijem i zacrtanim edukativnim ciljevima.

Značenje pojma *tedžvīd*

U jezičkom smislu, *tedžvīd* (glagol *dževvede*) znači: *uljepšavati, dotjerivati, učiniti nešto skladnim, vrijednim, potpunim, perfektnim* i sl. (Ibnul-Džezeri, 1985: 47). Tako se za osobu koja lijepo, pravilno i vješto uči Kur'an kaže da je *mudževvid*.

U stručnoj upotrebi, *tedžvīd* je definiran kao kur'anska nauka koja nas uči kako ćemo svaki kur'anski harf izgovoriti sukladno njegovom mjestu artikulacije te stalnim i nestalnim osobinama (Riḥāb, 2008: 44). Iz definicije proizlaze četiri važna elementa koja treba imati u vidu:

prvo – kao stručni termin, *tedžvīd* uvijek podrazumijeva naučnu disciplinu koja se bavi spomenutom tematikom pa se u literaturi naziva *ilm et-tedžvīd*, nauka o tedžvidu, ili tedžvidska nauka;

drugo – svaki harf ima svoj tačno utvrđeni centar artikulacije, od kojeg zavisi njegova fonetska divergentnost, a time i jezička funkcionalnost. Obratimo pažnju na riječi *خَلَقَ* i *خَلْقٌ*: primjećujemo kako divergencija grlenih harfova *خ* i *ح* određuje sasvim drugačija značenja spomenutih riječi. U prvom slučaju, harf *خ* daje značenje *stvoriti*, a drugom slučaju harf *ح* daje značenje *obrijati, uništiti* i sl. Prema tome, poznavanje mjesta artikulacije svakog harfa i njegova striktna primjena čuva značenje kur'anskih riječi, time i nepovredivost cjelokupnog kur'anskog teksta, njegovih poruka, mudrosti i propisa;

treće – svaki harf ima svoja stalna svojstva, koja ga prate u svim situacijama, čuvajući njegovu glasovnu osobenost primjerenu izvornom arapskom izgovoru. Kur'an je objavljen na arapskom jeziku pa je zadatak tedžvidske nauke da sačuva arapski izgovor kur'anskih harfova, što je uveliko povezano sa poznavanjem njihovih stalnih osobina. Stalne osobine harfova su, npr.: zvučnost, šumnost, krupnoća, tankoća, kalkala i sl.;

četvrto – neki harfovi u suodnosu s drugim harfovima stječu privremene osobine u smislu krupnog i tankog izgovora, kao što su

harfovi *ra* i *lām*, ili, pak, dolazi do primjene naročitih tedžvidskih pravila, kao što su: *izhār*, *idgām*, *iklāb*, *vokalne dužine* i dr.

Na osnovu kazanog, može se zaključiti da se tedžvidska nauka bavi kur'anskim riječima s obzirom na njihov pravilan izgovor, tj. preciznu artikulaciju svakog harfa i vokala koji ulaze u strukturu kur'anskih riječi, shodno normama i standardima ustanovljenim putem pouzdanih predaja iz Poslanikove, s.a.v.s., tradicije učenja Kur'ana. Tako, npr., u riječi الْخَالِقُ tedžvidskim kriterijima se ocjenjuje da li je učaj Kur'ana dovoljno tanko izgovorio *lām* suzdržavajući se od *kalkale* (odskakanja), da li je krupno izgovorio harf خ, da li se zadržao na *elifu* u mjeri koju zahtijeva osnovna dužina itd.

Druga oblast tedžvidske nauke bavi se početnim i pauzalnim formama. Kao što je važno pravilno izgovarati harfove da bi se zaštitilo značenje kur'anskih riječi, isto tako je važno pravilno pauzirati i počinjati s učenjem kako bi se zaštitilo značenje kur'anskih rečenica. Postoji rečenična i kontekstualna veza između riječi na kojima se pauzira i teksta koji slijedi. Prisustvo ili odsustvo tih dviju veza, ili samo jedne, određuje vrstu pauzalnih formi, od onih koje se preporučuju do onih koje se zbog nužde toleriraju. S obzirom na značenje koje donose, pauzalne forme se dijele na: potpunu (*et-tāmm*), zadovoljavajuću (*el-kāfi*) i solidnu (*el-hasen*). Kod *potpune* pauzalne forme ne postoji ni rečenična ni kontekstualna veza između riječi na kojoj se pauzira i teksta koji slijedi, kod *zadovoljavajuće* prisutna je samo kontekstualna veza, dok su kod *solidne* prisutne obje veze. Pravilo je da se kod *potpune* i *zadovoljavajuće* pauzalne forme učenje nastavlja od mjesta pauziranja, dok je kod *solidne* pauzalne forme potrebno vratiti se na prethodni tekst i početi od riječi koja rečenici daje željeno značenje. Naprimjer, pauziranje na završetku svake sure predstavlja potpunu pauzalnu formu s obzirom na odsustvo rečenične, a time i kontekstualne, veze između završetka jedne i početka druge sure.

Postoji i *neprikladna* pauzalna forma koju treba izbjegavati, a definirana je kao pauziranje na riječi koja u odnosu na sljedeći tekst ima rečeničnu i kontekstualnu vezu i to pauziranje daje nepotpuno ili pogrešno značenje. (Ḥusni, 1990: 45-56)

Značenje pojma *tilāvet*

Tilāvet (تلاوة) je termin kojim se najčešće označava čitanje Kur'ana iz Mushafa, bez obzira da li karija vrši melodiziranje ili uči po *tertilu*. U kur'anskom tekstu *tilāvet* ima općenitije značenje te se odnosi i na učenje Kur'ana napamet, kao što stoji u 29. ajetu sure Fatir: *Zaista, oni koji Allahovu knjigu čitaju (uče)...* (يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ)

Na domaćim i svjetskim takmičenjima u učenju Kur'ana *tilāvet* se izdvaja kao zasebna kategorija u kojoj takmičari uče Kur'an gledajući u Mushaf. U kategorijama hifza ocjenjivačka komisija boduje sigurnost u hifzu, primjenu tedžvidskih pravila i daje određen broj bodova na *tilāvet*, koji u ovom slučaju predstavlja opći dojam o prezentiranom stepenu vještine učenja Kur'ana.

Značenje pojma *tertil*

Riječ *tertil* (ترتيل) je kur'anski termin kojim se od Poslanika, s.a.v.s., a time i od njegovog ummeta, traži da lijepo i razgovijetno uče Kur'an. U 4. ajetu sure El-Muzzemmil Uzvišeni kaže: *وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* – *I izgovaraj Kur'an pažljivo.*

Komentirajući citirani ajet, Alija, r. a., kazao je: „*Tertil* je precizno izgovaranje harfova i poznavanje pauzalnih formi.“ - تجويد - الحروف ومعرفة الوقوف (Ibnul-Džezeri, 1985: 48)

U teoriji tedžvida, *tertil* je stručni termin koji označava ritamsko učenje Kur'ana, koje se može mijenjati od sporijeg ka bržem ritmu. Ljudsko uho može normalno registrirati tri ritamska nivoa učenja Kur'ana: *sporo* (بِطْءٍ), *brzo* (بِسُرْعَةٍ) i *umjereno* (بِتَوَسُّطٍ), baš kao što ljudsko oko, pored stotinu postojećih, može normalno opaziti tri nijanse neke boje. Naprimjer, sasvim lahko opažamo plavu, svijetloplavu i tamnoplavu boju. Tako i ljudsko uho lahko zapaža tri spomenuta ritma učenja Kur'ana.

Spori ritam tedžvidski učenjaci označili su terminom *et-tahkik* (التحقيق): ogleda se u sporom izgovoru kur'anskih harfova, dužina, *idgāma*, *ihfā'a* i sl. Takav je ritam najpogodniji za *tedebbur*, razmišljanje o značenjima Kur'ana. Brži ritam označen je terminom *el-hadr* (الْحَدْرُ), dok je *umjereni* ritam označen terminom *et-tedvir* (التدوير) (Merşafi, bez godine izdanja: I/50).

Tahkīk je spororitamsko učenje Kur'ana, prilikom kojeg ne smije doći do duljenja harfova ili vokala. Za taj ritamski nivo često se upotrebljava pojam *tertil*. Za izgovor svakog harfa ili vokala potreban je određen interval. Ukoliko se taj interval poveća, dolazi do nastajanja novih harfova ili vokala. Naprimjer, za izgovor *fethe* potreban je određen djelić vremena. Ako se to vrijeme produži, *fetha* postaje harf dužine – *elif*, kao npr. kada oduljimo ف i proučimo فَاقَالَ umjesto فَقَالَ. Nepotrebno duljenje harfova ili vokala označeno je terminom *temtīt* (تَمْتِيطٌ).

Tedvīr je umjerenoritamsko učenje Kur'ana (التَّوَسُّطُ), odnosno srednji nivo ritamske brzine, svrstan između sporog i brzog ritma.

El-hadr je brzoritamsko učenje Kur'ana, prilikom kojeg ne smije doći do “umetanja” harfova jednih u druge, ili njihovog “gutanja”, kao npr. kada neko prouči صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ bez *hemzeta* na *elifu* u riječi أَنْعَمْتَ, ili kada prouči وَجَعَلْنَا وَجَعَلْنَا umjesto وَجَعَلْنَا, izostavljajući harf *lām* (ل). “Umetanje” harfova jednih u druge, ili njihovo “gutanje”, označeno je terminom *demdž* (دَمْجٌ) (‘Atijje, 1994: 20).

Treba spomenuti i pojmove *el-mushaf el-murettel* i *el-mushaf el-mudževved*. Ta dva pojma se odnose na audio snimke učenja Kur'ana. Ukoliko snimak prati ritamsko učenje Kur'ana, naziva se *el-murettel*, a ukoliko prati umjetničko melodiziranje, tada se naziva *el-mudževved*.

Značenje pojmova *kirā'et* i *rivājet*

U arapskom jeziku riječ *kirā'et* (قراءة) označava: *čitanje*, *citiranje*, *studiranje* i sl. (Enīs, Abdul-Ḥalīm, Aṭijje, Ḥalef, 2004: 722). Kao opći pojam odnosi se na učenje Kur'ana. Ali, kao stručni pojam, *kirā'et* označava način učenja Kur'ana koji prenosi jedan od kiraetskih imama.

Rivājet (رواية) je, s jezičkog gledišta, riječ koja znači: *predaju*, *predanje*, *prenošenje* i sl. (Enīs et al., 2004: 384). Kao opći pojam mnogo se upotrebljava u islamskoj tradiciji. No, u kiraetskoj nauci taj pojam ima terminološko značenje. Svakom imamu u *kirā'etu* dodijeljena su dvojica najpoznatijih i najvještijih učača Kur'ana ili ravija. Kada ta dvojica ravija istovjetno prenose od svoga imama način čitanja određene kur'anske riječi, tada se taj način označava kao *kirā'et*. Ukoliko se dvojica ravija razilaze u predaji od imama,

tako da jedan slijedi jednu, a drugi drugu formu čitanja, onda se te forme nazivaju *rivājetom*. Prema tome, *rivājet* je način učenja Kur'ana koji ravija, neposredno ili posredno, prenosi od svoga imama (Qādi, bez godine izdanja: 10-11).

Naprimjer, riječ *hammāletel-hatabi* (حَمَّالَةُ الْحَطَبِ) u 4. ajetu sure El-Mesed, koja se nalazi u akuzativu, kiraetska je varijanta koju prenose Šu'be i Hafs od Asima, ali je riječ *fī 'amedin* (فِي عَمْدٍ) u 9. ajetu sure El-Humezeh rivajetska varijanta koju prenosi Hafs, dok drugu varijantu *fī umudin* (فِي عُمْدٍ) prenosi Šu'be (Lāšīn i Ḥālid, 1434: 800-801).

Islamska ulema i autoriteti iz kiraetske oblasti složni su da autentični *kirā'et* mora ispunjavati tri kriterija koja dokazuju njegovu legitimnost, a to su: masovnost predaje (*tevātur*), kompatibilnost s mushafskim pravopisom i usklađenost sa normama arapskog jezika. Na osnovu predočenih kriterija, Kur'an se danas uči na deset mutevatir *kirā'eta*, odnosno dvadeset *rivājeta*. Riječ je o sljedećim predstavnicima tih *kirā'eta*, imamima i ravijama: Nafi' (od njega prenose Kālun i Verš), Ibn Kesīr (El-Bezzi i Kunbul), Ebu Amr (Ed-Dūri i Es-Sūsi), Ibn Āmir (Hišām i Ibn Zekvān), Āsim (Šu'be i Hafs), Hamza (Halef i Hallād), El-Kisā'i (Ebul-Hāris i Ed-Dūri), Ebu Dža'fer (Ibn Verdān i Ibn Džemmāz), Ja'kub (Ruvejs i Revh) i Halef (Ishāk i Idrīs) (Bejli, 1988: 88-85). *Kirā'eti* i *rivājeti* su po njima dobili nazive zato što su ih oni popularizirali, a ne zato što su ih oni utemeljili. *Kirā'eti* su objavljeni s Kur'anom, kao i tedžvidske norme, pa je neprimjereno bilo šta od toga pripisivati ljudskom faktoru.

Važno je istaći da postoji mnogo više rivajetskih nego kiraetskih razlika, tako da je metodološki, sistematski i integralni način učenja Kur'ana baziran na *rivājetu*, a ne na *kirā'etu*, tj. Kur'an se od početka do kraja uči po *rivājetu*, a ne *kirā'etu*. Naći ćemo u štampanim mushafima pojašnjenje u kojem stoji: „Ovaj mushaf je štampan prema Hafsovom *rivājetu* od Āsima”, ili pojašnjenje: „Ovaj mushaf je štampan prema Veršovom *rivājetu* od Nafi'a“ i sl. Također, možemo čuti na medijima ili na audio-snimcima slične formulacije, npr.: „Šejh Mahmūd el-Husari uči prema Kālunovom *rivājetu* od Nafi'a.“

Značenje pojma *tarīk*

Jezički, *tarīk* (طريق) znači: *put, usmjerenje, stanovište, učenje* i sl. (Enīs et al., 2004: 556). Terminološki, *tarīk* je niži predajni način učenja Kur'ana, koji prenosi neki ravija od ravije kiraetskog imama, posredno ili neposredno (Devseri, 2008: 81). Tako, npr., Veršov *rivājet* ima dva predajna puta: predajni put El-Ezreka i predajni put el-Asbehānija. Recimo, El-Ezrek prenosi od Verša trajanje *medd bedela* u riječi *'āmenū* (ءآمنؤا) i sličnim primjerima *dva hareketa* (قصر), *četiri hareketa* (توسط) i *šest hareketa* (طول), dok El-Asbehāni prenosi primjenu samo obične dužine (قصر).

Značenje pojma *vedžh*

Riječ *vedžh* (وجه) u arapskom jeziku znači: *lice, oblik, forma, način* itd. (Enīs et al., 2004: 1015). Množina je na oblik *vudžūh* (وجوه). Kao stručni termin označava varijante izgovora prenesene od kiraetskog imama, čiji je izbor prepušten samom učaču Kur'ana (Devseri, 2008: 130). Naprimjer, kada se pauzira na riječi *el-mu'minūn* (المؤمنون), moguće je pauzirati na tri vedžha: običnom dužinom (قصر), srednjom (توسط) i maksimalnom (طول).

Terminološko značenje pojma *kirā'eti*

Riječ *kirā'āt* (قراءات) predstavlja oblik množine od riječi *kirā'et* (قراءة) te označava: *čitanje, učenje, recitiranje* i sl.

Prema terminološkoj definiciji, *kirā'eti* su naučna disciplina koja se bavi načinom realizacije različitih izgovornih formi kur'anskih riječi uzimajući u obzir prenosioca svake diferentne forme (Nebīl, 2000: 27).

Budući da postoji deset autentičnih *kirā'eta*, a svaki *kirā'et* sadrži dvije kompletirane i metodološki ustanovljene predaje, tj. dva *rivājeta* koja diktiraju pravila učenja Kur'ana od početka do kraja kur'anskog teksta, mi smo u stanju, zahvaljujući kiraetskoj nauci, da odredimo koji od kiraetskih imama ili ravija slijedi određenu izgovornu formu i kako je praktično primjenjuje.

Kiraetska disciplina podijeljena je na dvije ključne oblasti: 1) opći metodološki principi *kirā'eta* (*'usūl*) i b) specifična pravila prisutna u određenim kur'anskim surama (*ferš*).

Opći metodološki principi tiču se načina primjene tedžvidskih pravila u sklopu nekog *kirā'eta* ili *rivājeta*, kao što su: *izhār*, *idgām*, artikulacija *hemzeta*, trajanje *dužina*, izgovor *damīra*, primjena *imāle* i dr. Tako u primjeru *قَدْ ضَلُّوا*, kao i svim drugim situacijama gdje nevokalizirani harf *dāl* (*sakin*) prethodi vokaliziranom harfu *dād* (ض), Kālun, Ibn Kesīr i Āsim primjenjivali su *izhār* izgovarajući harf *dāl* s *kalkalom*. Za razliku od njih, ostali imami i ravije primjenjivali su *mali idgām* potpunom asimilacijom harfa *dāl* u harf *dād*.

Što se tiče *ferša*, uglavnom se radi o *kirā'etima* s različitim morfološkim oblicima i gramatičkim varijantama koje su evidentirane putem autentičnih predaja. Uzmimo kao primjer riječ *وَكُتِبَهِ* u 285. ajetu sure El-Bekare: *Poslanik vjeruje u ono što mu se objavljuje od Gospodara njegovog, i vjernici – svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove*. Riječ „knjige“ Hamza i El-Kisa'i čitali su u jednini „knjigu Njegovu“ (وَكِتَابِهِ) – za razliku od ostalih imama i ravija koji su spomenutu riječ čitali u množini (وَكُتُبِهِ). Značenjski gledano, ta dva *kirā'eta* se prate linijom komplementarnosti. Oblik jednine upućuje na Kur'an, dok oblik množine upućuje na sve objavljene Knjige. Budući da je Kur'an došao kao pečat Allahovim knjigama i potvrda njihovom objavljivanju, vjerovanje u Kur'an znači istovremeno i vjerovanje u prethodno objavljene Knjige, što je jasno iskazano oblikom množine (Ibn Ebi Merjem, 1993: I/356).

Podudaranje pojmova *tedžvīd* i *kirā'eti*

Predočene definicije i pojašnjenja govore da se pojmovi *tedžvīd* i *kirā'eti* upotrebljavaju kako bi terminološki odredili, ograničili i precizirali naučno područje na koje se odnose. Iako je riječ o dvije zasebne kur'anske discipline, to ne znači da je kiraetska nauka odvojena od tedžvidske nauke. Baš naprotiv, kiraetski autoriteti prakticiraju kiraetske forme i njima poučavaju svoje učenike shodno tedžvidskim principima i finesama prenesenim od Vjerovjesnika, s.a.v.s., s tim što njihovu pažnju, u velikoj mjeri, zaokupljaju kiraetske predaje, njihova evidencija i standardizacija, premda su prenesene u vidu tedžvidske primjene. Moglo bi se kazati da se pojmovi *tedžvīd* i *kirā'eti* susreću u sljedećim tačkama:

- oba pojma se vežu za čitanje kur'anskog teksta;
- *kirā'eti* koji su označeni imenima prenosilaca ne mogu se izolirati od tedžvidskih formi na kojima su objavljene, što znači da su kiraetske varijante prenesene u vidu tedžvidske primjene;
- tedžvidska nauka se može tretirati kao dio kiraetske nauke ako se uzme u obzir ranije spomenuta podjela kiraetske oblasti na *'usul* i *ferš*. Zna se da većina učača Kur'ana tedžvidskim pitanjima pristupa kao kiraetskim metodološkim osnovama ili *'usūlima*.

Razlike između pojmova *tedžvīd* i *kirā'eti*

Uvidom u načine podudaranja pojmova *tedžvīd* i *kirā'eti* mogu se odrediti i aspekti njihovog razgraničavanja. Riječ je o dvije ključne komponente po kojima se ta dva pojma razlikuju, a to su tematska i metodološka komponenta.

Tedžvidsku nauku ne zanimaju ni kiraetske ni rivajetske razlike, niti je zanimaju imena prenosilaca ove ili one kiraetske forme, kao što je to slučaj sa kiraetskom naukom. Tedžvidsku nauku zanima način glasovne realizacije bilo koje riječi, harfa ili fonetskog pravila prilikom učenja kur'anskog teksta, bez obzira prema kojoj predaji se to učenje odvija. Općenito gledano, učači Kur'ana su jednoglasni kada je posrijedi teorija o tedžvidskim pravilima, kao što su: tvorba harfova i njihova svojstva, osnovne i izvedene dužine, pravila u vezi s izgovorom *nūna sākina* i *tenvīna*, izgovor *mīma sākina* i dr.

Naučna i stručna literatura iz oblasti *kirā'eta* metodološki je bazirana na predajnom konceptu, tj. bavi se predajnim aspektom *kirā'eta*, pri čemu je važno ustanoviti ko od kiraetskih imama i ravija primjenjuje određenu kiraetsku varijantu, a ne kako se ta varijanta primjenjuje.

Za razliku od kiraetskih, tedžvidska djela su nastala kao teorijsko promišljanje sistema kur'anskih glasova te analiza i opis njihove tvorbe kako u pojedinačnoj tako i strukturalnoj poziciji. Naprimjer, u 3. ajetu sure El-Fatiha u kiraetskom fokusu je različito čitanje riječi *mālik* (مَالِك), koja se čita i na oblik *melik* (مَلِك), te ustanovljavanje ko od kiraetskih imama slijedi jednu, a ko drugu varijantu, dok je u tedžvidskom fokusu način izgovora harfova

mīma, *lāma* i *kāfa* ili *elifa* dužine, bez obzira o kojoj varijanti je riječ.

Tefsirski aspekt *tedžvīda* i *kirā'eta*

Brojni tradicionalni i racionalni tefsiri tretiraju kur'anske riječi i ajete sa stanovišta kiraetskih razlika i tedžvidskih normi. Mufessirima Kur'ana bilo je veoma važno iznijeti sve pojedinosti o formalnoj strani kur'anskog *nazma* koje se mogu reflektirati na njegovo značenje i poruku. Jasno je da tedžvidska problematika nema utjecaj na značenje kur'anskih riječi i rečenica, ali melodično učenje Kur'ana i vješto primjenjivanje *vokalnih dužina*, *idgama*, *nazalizacije*, itekako doprinose semantičkom „ugodaju“ kur'anskog teksta, njegovom glasovnom skladu i ritmu. Kako ne bi zanemarili tu komponentu kur'anskog *nazma*, poznati komentatori Kur'ana, poput El-Kurtubija, Et-Taberija, Ebu Hajjāna i dr., uvrstili su u svoja djela određeni broj tedžvidskih *mes'ela* (tematskih pitanja). Naprimjer, u 12. ajetu sure Es-Saff, komentirajući rečenicu *يَغْفِرْ لَكُمْ*, Kurtubi iznosi svoj stav da je poželjno odustati od asimilacije harfa *rā* u harf *lām* budući da je *rā* jači konsonant od *lāma* pa je takva asimilacija nepotrebna. (Qurṭubi, 1996: XVIII/85) Ili, npr., u komentaru 1. ajeta sure Nūn Taberi navodi da su karije iz Kufe i Basre preferirali potpuni izgovor *nūna* prije *vāva* (ن وَالْقَلَمِ), jer je *nūn* skraćenica na početku sure te je njezin završetak nepromjenjiv. U tom kontekstu Taberi kaže: „Svejedno je da li učač primjenjivao *idgām* ili *izhār*, izgovor je ispravan, s tim što je *izhār* popularniji i jezički prihvatljiviji, a i mene više oduševljava.“ (Ṭaberi, 1992: XII/177)

Što se tiče upotrebe kiraeta u tefsirske svrhe, može se kazati da je većina klasičnih komentatora Kur'ana pristupala *kirā'etima* kao veoma važnom izvoru u tumačenju kur'anskih ajeta i šerijatskih propisa. Budući da su *kirā'eti* sastavna komponenta kur'anskog teksta, njihova upotreba se može svrstati u metodu tumačenja Kur'ana Kur'anom.

Naprimjer, u 22. ajetu sure Er-Rum Uzvišeni Allah kaže: *I jedan od dokaza Njegovih je stvaranje nebesa i Zemlje, i raznovrsnost jezika vaših i boja vaših; to su, zaista, pouke za one koji znaju*. Svi kiraetski imami i ravije čitali su zadnju riječ sa *fethom* na *lāmu* (لِالْعَالَمِينَ), što daje značenje završnoj rečenici „(...) to

su, zaista, pouke svim svjetovima“. Jedino je Hafs, Āsimov ravija, tu riječ čitao s *kesrom* na *lāmu* (لِلْعَالَمِينَ), pa je rečenica dobila značenje: „(...) *to su, zaista, pouke za one koji znaju*“.

Kirāet الْكَرَائِيتِ, s *fethom* na *lāmu*, ima općenito značenje jer pojmovno obuhvaća sva Allahova stvorenja, sve vrste svjetova, znanih i neznanih, koji egzistiraju u pojavnom svijetu (Ebu Ḥajjān, 2010: V/162). Hafsov rivajet الْكَرَائِيتِ, s *kesrom* na *lāmu*, iz te općenitosti izdvaja posebno značenje rečenice, tj. pouku će razumjeti i prihvatiti učeni ljudi, osobe koje istraživaju i proučavaju Božije znakove, među koje spadaju i znakovi stvaranja nebesa i Zemlje te raznovrsnost ljudskih jezika i boja, kako se spominje u citiranom ajetu.

Zaključak

Za bolje razumijevanje naučne dimenzije *tedžvida* i *kirā'eta* te problematike koja je u fokusu interesiranja te dvije kur'anske discipline veoma je važno razumjeti njihovu osnovnu terminologiju, značenje i upotrebu. Pojmovi: *tedžvīd*, *tilāvet*, *tertīl*, *kirā'et*, *rivājet*, *vedžh*, *tarīk* i *kirā'eti* često se upotrebljavaju u općem značenju, pri čemu se zanemaruje njihova stručna definiranost. Bez pravilnog pristupa tim pojmovima učenje Kur'ana, odnosno *tedžvīd*, percipirat će se samo kao praktična primjena utvrđenih pravila, glasovna izvedba ili umijeće melodiziranja kur'anskog teksta. Uvidom u terminološko značenje spomenutih pojmova razaznaje se naučna utemeljenost *tedžvida* i *kirā'eta*, uzima se u obzir teorijsko i metodološko bavljenje principima učenja Kur'ana te izlaze na vidjelo plodovi kontinuiranih istraživačkih radova na tom planu. Sve jezičke, fonetske i pravopisne osobenosti čitanja kur'anskog teksta objašnjene su, definirane, sistematizirane i standardizirane zahvaljujući postojanju tedžvidske i kiraetske nauke.

Kao potvrda navedenoj konstataciji može se navesti korelacija pojmova *tedžvīd* i *kirā'eti*. Kada se ta dva pojma spomenu odvojeno, mogu se percipirati u istom značenju. Međutim, kada se spomenu zajedno u kontekstu učenja Kur'ana, tada *tedžvīd* označava primjenu tedžvidskih pravila i precizan izgovor harfova, dok *kirā'eti* označavaju postojeće varijante izgovora kur'anskih riječi prenesene autentičnom predajom od

Poslanika, s.a.v.s. Također, kao primjer mogu poslužiti pojmovi *tilāvet* i *tertīl*. *Tilāvet* je pojam koji ima općenito značenje i odnosi se na bilo koji vid učenja Kur'ana, najčešće na učenje Kur'ana iz Mushafa. *Tertīl* u općem smislu označava razgovijetno učenje Kur'ana, ali kao stručni termin odnosi se na ritamsko učenje Kur'ana pri čemu se ostvaruje spora, umjerena ili ubrzana ritamska dinamika. Neki, opet, pojam *tertīl* izjednačavaju s pojmom *tahkīk*, kojim se označava spororitamski nivo učenja Kur'ana. U naučnim i stručnim radovima iz oblasti *kirā'eta* i *tedžvīda* veoma je važno poznavati razliku između opće i terminološke upotrebe osnovnih pojmova kako bi se izbjegle pogrešne konstatacije, zaključci i interpretacije, a tekst ostao konzistentan i dosljedan u pogledu prihvaćenih naučnih standarda i kriterija.

Literatura

- ‘Atījje, Q. N. (1994). *Gājetul-murīd fī ‘ilmit-tedžvīd*. Rijad: bez imena izdavača.
- Bejli, A. (1988). *El-Iḥtīlāf bejnel-qirā’āt*. Bejrut: Dār es-sūdānījje lil-kutub.
- Devseri, I. S. (2008). *Muḥteṣarul-‘ibārāt limu’džemi muṣtaleḥātīl-qirā’āt*. Rijad: Dārul-ḥaḍāreti lin-nešr.
- Ebu Ḥajjān, M. J. (2010). *El-Baḥrul-muḥīṭ*. Bejrut: Dārul-kutubil-‘ilmījje.
- Enis, I., Abdul-Ḥalīm, M., Atījje, Š. I., Muḥammed Ḥalef (2004). *El-Mu’džemul-vesīṭ*. Kairo: Mektebe eš-šurūqid-devlije.
- Hanadāvi, A. I. (1410. h.). *Džāmi‘ul-bejān fī ma‘rifeti resmil-Qur’ān*. Rijad: Dārul-furqān.
- Ḥusni, Š. U. (1990). *Ḥaqqut-tilāve*. Zarka: Mektebetul-menār.
- Ibnul-Džezeri M. M. (1985). *Et-Temhīd fī ‘ilmit-tedžvīd*. Rijad: Mektebetul-me‘ārif.
- Ibn Ebi Merjem, N. A. (1993). *El-Kitābul-muveḍīḥ fī vudžūhil-qirā’āt ve ‘ilelihā*. Mekka: El-Džemā‘atul-ḥajrijje li taḥfīzil-Qur’ān.
- Qāḍi, A. (bez godine izdanja). *El-Budūruz-zāhire fil-qirā’ātil-‘ašril-mutevātire*. Bejrut: Dārul-kitābil-‘arebi.
- Qaṭṭān, M. (bez godine izdanja). *Mebāḥiṭ fī ‘ulūmil-Qur’ān*. Kairo: Mektebetu Vehbe.

- Qaṭṭān, M. (bez godine izdanja). *Nuzūlul-Qur'ān 'alā seb'ati 'aḥruf*. Kairo: Mektebetu Vehbe.
- Qurṭubi, M. A. (1996). *El-Džāmi' li 'aḥkāmil-Qur'ān*. Kairo: Dārul-ḥadīṭ.
- Lāšin, S. i Ḥālid, M. (2013). *Taqrībul-me'āni fi šerḥ Hirzil-emāni*. Medina: Mektebetu Dāruz-zemān.
- Merṣafi, A. S. (bez godine izdanja), *Hidājetul-qāri ilā tedžvīdi kelāmil-Bāri*. Medina: Mektebetu Ṭajjibe. Nebīl, M. I. (2000). *'Ilmul-qirā'āt*. Rijad: Mektebe et-tevbe.
- Riḥāb, M. M. (2008). *Ḥiljetut-tilāve*, bez mjesta izdanja: El-Hej'etul-'ālemijjetu li taḥfiṣil-Qur'ān.
- Ṭaberi, M. Dž. (1992). *El-Džāmi' ul-bejān fi te 'vīlil-Qur'ān*. Bejrut: Dārul-kutubil-'ilmijje.

UNDERSTANDING THE BASIC TERMINOLOGY OF TAJWEED

Dževad Šošić, PhD

Abstract

The practice of accurate pronunciation of the Qur'anic harf, lengths, idgams, etc., is certainly a matter of skill in tilavet, and there is no skill without systematic work and practice. The practical, sound-related aspect of reciting the Qur'an is only one segment of Tajweed, i.e. its artistic dimension. However, when we say 'ilm et-tajweed', we refer to the Qur'anic science, which, like any other science, has its own theory, its subject of study, its terminology and methodology. Therefore, it is erroneous to perceive the science of Tajweed only as melodic reciting of the Qur'anic text, or to limit it to practicing the pronunciation of the Qur'anic words and examining the application of the Tajweed rules. Even more debatable is the issue of treating the term Tajweed when related to the term Qira'at.

Given the difficulty in understanding the subject matter of the study of Tajweed and Qira'at and the lack of understanding of the basic terminological concepts of these two Qur'anic disciplines, this paper aims at shedding some light on these issues.

Keywords: the Qur'an, Tajweed, Qira'at, usul, farsh, tefsir, terzil, rivaet, vedh, tarik

أ.د. جواد شوشيتش، كلية الدراسات الإسلامية، جامعة سراييفو

فهم المصطلحات الأساسية في علم التجويد

الملخص

من المؤكد أن تجويد نطق الأصوات القرآنية إطلتها وإدغامها وما إلى ذلك، يعد أمرًا دقيقًا في مهارة تلاوة القرآن الكريم، ولا توجد مهارة تكتسب بلا عمل وممارسة ممنهجة. إن الجانب الصوتي التطبيقي لتلاوة القرآن هو جزء واحد من علم التجويد، أي، بُعد الفني. ومع ذلك، عندما نقول "علم التجويد"، فإننا نشير إلى العلم القرآني، الذي هو مثل أي علم آخر، له نظريته الخاصة، وموضوعه يهتم به، ومصطلحاته ومنهجيته. لذلك، من الخطأ اعتبار علم التجويد مجرد تعليم ترتيل للنص القرآني، أو تقليصه إلى ممارسة نطق الكلمات القرآنية وتصحيح إعمال قواعد التجويد. وعندما يرتبط الأمر بالقراءات القرآنية يعدّ مصطلح تجويد أكثر حساسية. ونظرًا لصعوبة فهم موضوع يهتم به علوم التجويد والقراءة وعدم الفهم الكافي للمفاهيم الأساسية للمصطلحات في هذين التخصصين القرآنيين، يهدف هذا البحث إلى المساعدة في إلقاء الضوء على هذه القضايا.

الكلمات الأساسية: القرآن، التجويد، القراءة، الأصول، الفرش، التفسير، الترتيل، رواية، وجه، طريق